

TRABZON'DA PARA VAKIFLARI (1550-1650)

*Sebahittin USTA**

ÖZ

Fıkıh kitaplarında daha çok hukuki bir mesele olarak değerlendirilen para vakıfları, Osmanlı Devleti'nde uygulamada önem kazanması ve yaygınlaşmasıyla toplumsal hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Para vakıflarının Osmanlı uleması ve şeyhülislâmları arasında uzun süre münakaşa konusu olması, vakıf paraların işletilme yollarından birisi olan “mu‘amele-i şer‘iye” usûlünün İslâm dininin yasakladığı “faiz” konusuyla yakından ilgili olması ve benzeri sebeplerden dolayı, vakıf hukukunun en önemli konularından birisi olmuştur. Nakit paranın vakfedilmesi ve çeşitli yollarla işletilmesi şeklinde ortaya çıkan para vakıfları önemli bir ihtiyacı karşıladığı için Osmanlı toplumunda oldukça yaygınlaşmıştır. Mevcut bilgiler ışığında 16. yüzyılda Trabzon'da da yaygınlaştığı düşünülen para vakıfları, ihtiyaç sahibi kişilerin nakit para ihtiyacını karşıladığı gibi dinî, bayındırlık, sosyal ve kültürel müesseselerin kurulmasında ve varlıklarını devam ettirmesinde önemli bir fonksiyon icra etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Trabzon, Vakıf, Para, Mu‘amele-i Şer‘iye

THE MONEY FOUNDATIONS IN TRABZON (1550-1650)

ABSTRACT

Monetary foundations, mostly referred to as a legal issue, became a very important part of the social life in the Ottoman State with its widespread use and with the way they functioned in the Ottoman society. The reason why these foundations raised heated discussions among the Ottoman intellectual (ulemas) and religious circles (shaykh al-islams) is that interest as a financial intereaction was religiously forbidden in Islamic territories. Thus, this issue became one of the most important topics foundation law. Monetary foundations were common in the Ottoman society because they used to meet a very urgent economic need by donating and managing cash money. This study deals with monetary foundations established and run in the 16 th century in terms of their contribution to religious, economic, social, cultural and public life.

Keywords: Ottoman State, Trabzon, Foundation, Monetary, Management of Islamic Taxes (Mu‘amele-i Şer‘iye)

* Dr. Öğr. Gör., KTÜ, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, TRABZON. s.usta@ktu.edu.tr

Giriş

Osmanlılardan önce diğer İslâm ülkelerinde bilindiği düşünülen para vakıfları¹ Osmanlı toplumunun nev'i şahsına münhasır bir müessesesi olarak gelişmiş ve yaygınlık kazanmıştır. Para vakıflarının Osmanlı vakıf sisteminin bir parçası olarak diğer vakıflardan ayrıldığı husus, mal varlıklarının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır. Vakfedilen bu paralar çeşitli usullerle işletiliyor ve elde edilen gelir hayır cihetine sarf ediliyordu. Diğer vakıflarda olduğu gibi para vakıflarında da vakıftan vazgeçmek söz konusu olmayıp para ebedî olarak vakfedilirdi.

Para vakıflarında vakfedilen paranın aslına dokunulmaksızın işletilmesi neticesi elde edilen gelir, vakfın gayesi için harcanmaktadır. Vakfedilen gayri-menkul ve para hiçbir suretle azalmamak koşuluyla gelirlerinden vakfın gayesinin gerçekleştirilmesinin şartı, vakfın iktisadi durumunun azalmasını önleyici bir tedbir olarak görülmektedir. Bu durumda vakfedilen paranın aslına dokunulmaksızın işletilmesi ve gelir getirmesi nasıl olacağı sorusu önem kazanmaktadır. Kaynaklardan vakıf paraların vakfedildiği yere üç şekilde tahsis edilebildiği anlaşılmaktadır. Bunlar; mudârebe şirketi kurarak elde edilen kârın sadaka olarak verilmesi; ikincisi, fakirlere ve tahsis edilen kimselelere ticaret sermayesi olarak verilmesi yani kredi olarak kullanılması; üçüncüsü ise, Osmanlı tatbikatında “muâmele-i şer’iyye” denilen usûlle gelir sağlanarak (istirbah edilerek) elde edilen kâr ve gelirin fakirlere dağıtılmasıdır.²

Muâmele-i şer’iyye denilen vakıf paraları işletme usûlünün hukukî dayanağı İslâm hukukunda bey’ül-îne diye bilinen bir satım akdi çeşididir.³ Vakıf paraların muâmele-i şer’iyye ile işletilebilmesi daha doğrusu borca verilerek belli miktarda kâr sağlanması için belirtilen bey’ül-îne genel itibariyle bir malın veresiye satılıp alıcıya teslim edildikten sonra, yine alıcıdan peşin, ama daha az bir bedelle satın alınması şeklinde yapılır.

İktisâdî zaruretler ve halk arasında örf ve adetlerin de baskısı ile ve hayır yollarını kapamamak gayesi ile bey’ül-ine diye bilinen bu mu’amele, Osmanlı hukukçuları tarafından yukarıda zikredilen şekilde vakıf paraların

¹ Osmanlıdan önce diğer İslâm ülkelerinde para vakıflarının varlığına ilişkin şu ifade dikkate değerdir. “Almenah’ta diyar-ı Rum’da (Anadolu’da) dirhem ve dinarın yani akçanın vakfi âdetinin halk arasında alış-veriş işlerinde kullanıldığı, bütün taşınır mallar vakfının sahih ve müteber olduğuna dair mevcut fetvâya yani fakihlerin genel oylarına dayanmış bulunan ve Ebû Muhammed tarafından konan kâide dâhilinde olduğu zikr ve beyan edilmiştir. Binaenaleyh dirhem ve dinar vakfının sıhhat ve meşruiyeti için Ensârî’nin rivayeti vechile yalnız İmam Züfer’in hükmüne dayanmağa lüzum yoktur.” Bkz. Neşet Çağatay, “Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık”, *Vakıflar Dergisi*, S: 9, 1971, s. 49; John E. Mandaville, “Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfi Tartışması”, *Türkiye Günliği*, Çev. Fethi Gedikli, S: 5, Ankara 1998, s. 130.

² Bayram Şibil, “Vakfın Mali Bünyesi ve Kaynakları”, *II. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1985, s.111-112.

³ Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996, s. 223.

işletilmesi için bir usûl olarak ittihaz edinilmiş ve Ebussuud'dan önce de diğer hukukçular tarafından “şer’-i şerîfe” uygun hale getirilen şekli kabul ve tatbik edildiği için adına da “muâmele-i şer’iyye” denilmiştir.⁴

Bu vakıf paralarının nemâlandırılması, vakfın diğer gelir kaynaklarının işletilmesinde olduğu gibi bizzat vakıf kurucuları tarafından tanzim edilmiş hükümlere bağlıydı. Bu hususta her vakıf kurucusu vakfiyesinde aşağı yukarı aynı formülü tekrarlamakta idiler. Bu formül şöyle idi: “*Rehn-i kâvi ve kefil-i melî yahut ikisinden biriyle onu onbir buçuk hesabı ile mu’âmele-i şer’iye ile bâ yed-i mütevellî ve her sene ‘alâ vechi’l-halâl istirbâh ve istiğlâl oluna*”. Bu cümle basit olarak vakıf haline getirilmiş nakit paraların yüzde on beşlik bir oranla faize verilerek vakıf için gelir temin edileceği anlamına gelmektedir. Fakat riba ya da faiz terimleri kullanılmak istenilmediğinden başka bir ifade tarzı tercih edilmiştir. Zira İslâm’ın ribâyı yasaklamış olduğu bilinmektedir.⁵

Osmanlı Devletinde para vakıflarının ne zamandan beri var olduğu ve ne şekilde başladıkları konusunda yeterli bilgi yoktur. Ancak genel itibariyle para vakfı uygulamalarının XV. Asırlardan beri toplumsal hayatın bir parçası olduğu kabul edilmektedir.⁶ İlk dönemlerde para vakfı uygulamalarının ulema arasında ciddi görüş ayrılığına yol açmadığı görülmektedir. XV. asrın tanınmış hukukçusu Molla Hüsrev (ö.885/1480) eserinde konuyla ilgili doktrin tartışmalarına girmeden para vakfının Hanefi mezhebi fakihlerinden Züfer (ö.158/774) tarafından caiz görüldüğünü aktarmıştır. Diğer taraftan Molla Hüsrev’in şeyhülslâmlığı sırasında para vakıflarını tescil ettiği bilinmektedir.⁷ Para vakıflarıyla ilgili ilk müstakil risale ise Şeyhülslâm İbn-i Kemal (ö.940/1534) tarafından kaleme alınmış ve doktrindeki ihtilaflar ele alınarak para vakfı uygulaması savunulmuştur.⁸ İbn-i Kemal, İmam Züfer’in görüşünü

⁴ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 227.

⁵ Bahaeddin Yediöldüz, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu”, *I/D.*, S: 18., s. 23.

⁶ Mandaville, *a.g.m.*, s. 130.

⁷ Mandaville, *a.g.m.*, s. 134.

⁸ İbn-i Kemal bu risalesinin girişinde dirhem ve dinar vakfetenin müctehit imamlar arasında tartışmalı olduğunu buna rağmen uygulamada ise giderek yaygınlaştığını belirtmiştir. Piyasadaki bu durumun karışıklıklara meydan verdiğini ve meselenin vuzûha kavuşturulmasının gerektiğini vurgulayıp, kendisinin de cevaz noktasında görüşü olduğunu belirtmiştir. Eserin devamında bu görüşünü destekleyen nakillerde bulunmuş, müctehitler arasındaki tartışmaların hakiki bir ihtilaf olmayıp zamanın değişiminden kaynaklandığını vurgulamış, şayet tartışmaya konu olan imamların farklı dönemlerde yaşamış olmaları durumunda şartların değişmesiyle beraber para vakfetenin cevazına dair fetva vereceklerini belirtmiştir. Burada İmam Züfer’i örnek gösterir. Para vakıflarının cevazı noktasındaki temel dayanak noktalarından bir tanesi gayrimenkul olarak vakfedilen tarla, dükkân, ev vs.’nin yangınlar, doğal afetler ve zaman geçmesiyle eskিয়ে harabe haline gelme tehlikesine karşı, para vakıflarında böyle bir tehlikenin olmadığıdır. Ayrıca vakıfta aranan “te’bid” şartının dirhem ve dinarda bulunmadığı şeklinde yapılabilecek itirazda reddedilerek dirhemde de cinsinin mevcudiyetinin yeterli olduğu kabul edilmektedir. Hanefi hukukçular, menkul malların vakfedilmesi meselesinde ihtilaf halindedir. İmam Ebû Hanîfe, bu malların vakfedilmesine cevaz vermez. İmam Ebû Yusuf ise, toprağın bir parçası olan taşınır malın vakfedileceği görüşündedir. Örneğin bir toprağın işletilmesinde kullanılan köleler, hayvanlar ve araçlarla birlikte vakfa dönüştürülmesi mümkündür. İmam

zamanın ihtiyaçlarına daha uygun bulduğu için tercih etmiş, diğer Hanefi imamlarının da teamül oluşması halinde menkulün vakfını caiz gördüklerine dair nakiller yapmış, konuyla ilgili görüş ayrılığının hakiki bir ihtilaf olmayıp zaman ve şartların değişmesinden kaynaklandığını vurgulamıştır. İbn-i Kemal'e göre, yaşadığı on altıncı yüzyılın şartlarını diğer imamlar görselerdi, İmam Züfer ile aynı görüşü paylaşırlardı. Vakfedilen akarların yangın, sel, zamana karşı yıpranma vs. etkenlerle harap olması halkı menkul para vakfına yönlendirmiş, para vakfi artık bir ihtiyaç ve teamül halini almıştır.⁹ İbn-i Kemal'in bu risalesi XVI. Yüzyılın ortalarında yaşanacak şiddetli tartışmaların da habercisi gibi gözükmetedir.¹⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda para vakfi ile ilgili sert tartışmalar, para vakıflarının hem sayı hem de vakfa konu olan nakit akçenin miktarı bakımından önemli bir artış kaydederek vakıf sistemi içerisinde yüksek bir orana ulaştığı XVI. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmıştır. Söz konusu tartışmalar, 1545-1547 tarihleri arasında Rumeli Kazaskerliği yapan Çivizade Muhyiddin Mehmed Efendi'nin (ö. 954/1547) para vakfının meşruiyetini münakaşa konusu yapması ve para vakfının yasaklanması için çaba göstermesi ile başlamıştır.¹¹ Çivizade'nin bu tutumu üzerine Ebussuud Efendi para vakıflarıyla ilgili risalesini kaleme alarak para vakfi uygulamasını savunmuştur. Ebussuud Efendi risalesinde, örf-adet haline gelmiş olmak şartıyla, bütün menkullerin vakfedilebileceği düşüncesindedir. Paranın da menkullerden olduğunu, özel bir ismi olmasının diğer menkullerden ayrılması gerektiği anlamına gelmediğini savunmuştur. Ayrıca vakıflarda ebedilik şartının, para vakıflarında "mislin bekası aynın bekası hükmündedir" kuralı ile gerçekleştiğini anlatmaktadır. Bu kural vakfedilen para miktar olarak kendini koruduğu sürece, vakfın ömrü devam eder şeklinde yorumlanabilir. Çünkü gayesi devamlı surette insanlığın yararına olması gereken vakıf, ideal olarak kullanımla azalmayan bir mülk ile kurulmalıdır.¹² Ebussuud Efendi risalesinin ilerleyen bölümlerinde, çoğu mescid ve mabetlerin vakıfları nakit paralar oldukları için, gelmiş geçmiş bütün şeyhülislâmların teamül prensibine ve mevcut nakillere dayanarak devamına fetva verdiğini, kazasker ve valilerin, sıhhatine ve lüzumuna hükmettiğini ve kimseden muhalefet naklolunmadığını belirterek gerekli şartlara uyularak yapıldığı ve kadı karar verdiği takdirde,

Muhammed'e göre ise, menkûl mallardan vakfedilmesi örf haline gelmiş, balta, kürek, keser, testere, cenaze için gerekli tabut, örtü vs. edevat, tencere, kazan ve Mushaf gibi şeylerin vakfedilmesi caizdir. Bkz. Tahsin Özcan, "İbn-i Kemal'in Para Vakıfları Risalesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S: 4, İstanbul 2000, s.31-41.

⁹ Özcan, *a.g.m.*, s.38-40.

¹⁰ İbn-i Kemal'in risalesindeki yaklaşımlar ve bu tartışmalar için ayrıca bkz. Mehmet Şimşek, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, S: 27, Ankara 1985, s. 216-217.

¹¹ Tahsin Özcan, "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, C: 3/2, Temmuz-Aralık 1988, s. 107.

¹² Mandaville, *a.g.m.*, s. 131.

nakit para vakfının geçerli ve lazım olacağını belirtmiştir.¹³

Çivizade Mehmed Efendi de Ebussuud Efendi'nin risalesiyle ilgili para vakıflarına karşı bir reddiye kaleme almıştır. Çivizade Mehmed Efendi, Ebussuud Efendi'nin naklettiği rivayetleri tek tek inceleyerek para vakıflarının müsaadesine ilişkin görüşlerin zayıf olduğunu belirtmiştir. Çivizade, reddiyesinde örf ile hüküm vermenin doğru olmadığını ve paranın diğer menkul mallara benzemediğini ifade etmiş, İmam Züfer'den nakledilen rivayetin güçlü olmadığını ve bu rivayetin sadece müsaade ifade edip bağlayıcılık ifade etmediğini belirtmiştir. Ayrıca vakfedilen malın mülkiyetinin intikale maruz kalmaması gerektiğini, halbuki para vakfında paranın muameleye ve mudarebeye verildiğini, ticaret yapıldığını, bunun da mülkiyetin intikalini gerektirdiğini söylemiştir.¹⁴ Neticede Çivizade'nin para vakıflarının yasaklanmasıyla ilgili bir hüküm çıkarmayı başardığı anlaşılmaktadır.¹⁵ Bu aşamada tartışmaya dâhil olan Sofyalı Bali Efendi (ö.960/1553) devrin padişahı Kanuni'ye ve Çivizade'ye gönderdiği mektuplarda ısrarlı bir şekilde para vakıflarını savunmuştur.¹⁶ Bu arada bir taraftan Çivizade'nin çabalarıyla para vakıflarının yasaklanması, diğer yandan dönemin şeyhülislâmı Ebussuud Efendi'nin para vakfının caiz olduğuna dair fetva vermesi ciddi bir sıkıntı doğurmuştur.¹⁷ Çivizade'nin ölümü üzerine para vakfı konusu padişahın emriyle yeniden incelenmiş, aralarında Ebussuud Efendi, devrin Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin de bulunduğu önde gelen ilim adamlarının para vakfının meşruiyeti konusunda ortak bir irade göstermeleri üzerine 1548 yılında verilen bir emirle para vakfı konusundaki yasak kaldırılmış ve para vakfının tescil prosedürü de belirlenmiştir.¹⁸ İlgili emirde de ifade edildiği üzere para vakıflarının yasaklanması vakıf uygulamasında ve sosyal hizmetlerde ciddi sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştu. Bu durumun meselenin tekrar ele alınıp para vakfı uygulamasının serbest bırakılmasına da etki ettiği anlaşılmaktadır.¹⁹ Bu aşamadan sonra para vakıfları uygulaması bağlayıcılık kazanmıştır.²⁰ Daha sonra Birgivi

¹³ İsmail Kurt, *Nazariyat ve Tatbikatta Para Vakıfları*, İstanbul 1994, s. 50.

¹⁴ Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, İstanbul 2006, s. 172.

¹⁵ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 217.

¹⁶ Sofyalı Bali Efendi mektuplarında, para vakıflarının büyük bir halk hizmeti gördüğünü ve bu çeşit vakıfların yasaklanmasıyla da halka hizmet veren vakfa dayalı müesseselerin kapanması sonucu halkın zarar göreceği meselesi üzerinde ısrarla durmuştur. Bir de vakıflardan faydalanarak geçimini sağlayanların telaş ve korkularının, para vakıflarının yasaklanması ile toplumda bir huzursuzluğun meydana geleceğini düşünmektedir. Bkz. Şimşek, *a.g.m.*, s. 214; Tahsin Özcan, "Sofyalı Bali Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S: 3, İstanbul 1999, s. 132; Kurt, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁷ Özcan, *Para Vakıflarıyla...*, s. 108.

¹⁸ Emrin metni için bkz. Özcan, *Para Vakıflarıyla...*, s. 109-110.

¹⁹ İlgili emirdeki "...mesacid ve mebaid vesair vücuh-ı hayrat harab ve muttal olup ve ashab-ı hayrat ekseri vakf etmek için akara kadir ol(ma)mağın taklit-i hayrata bais olduğunun şayi olduğu ecilden..." Bkz. Özcan, *Para Vakıflarıyla...*, s. 110. Aynı hususa daha önce Bali Efendi de dikkat çekmiştir. Bkz. Şimşek, *a.g.m.*, s. 213.

²⁰ Akgündüz, *a.g.e.*, s. 217.

Mehmed Efendi (ö.981/1573), Ebussuud Efendi'nin risalesine bir reddiye kaleme alarak²¹ para vakıflarını eleştirmiş ise de bu çabaları uygulama alanında etkili olamamıştır. Para vakfının cevazı, yaygın bir uygulamaya mesnet olduğu gibi doktrine de muteber bir görüş olarak yerleşmiştir.

Para vakıflarının meşruiyet kazanmasında en etkili isimlerden birinin Ebussuud Efendi olduğunu söylemek mümkündür. Bir taraftan kaleme aldığı risaleyle para vakfı uygulamasının hukuki temellerini ve meşruiyetini ortaya koymuş, diğer taraftan da para vakfının lehine emir çıkarılmasında etkili olarak bağlayıcılık kazanmasını sağlamıştır.

Para vakıfları konusunda devletin görüşü, yukarıda verilen risale muhteviyatı paralelinde olup, hem cemiyet içerisinde bu çeşit vakıflar ile kurulmuş müesseselerin oldukça fazla yekûn tuttuğu, hem de devlet müesseselerinde çalışan görevlilerden çoğunun bu vakıflardan ücret aldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Mesela, müderrislerin çoğu maaşlarının bir kısmını veya tamamını, ders verdikleri medreselerin vakıflarından alıyordu. Sultan II. Bayezid (1481-1512), İstanbul'daki medresenin vakfiyesine, medresede şeyhülislâmların bir gün ders vermesi şartını koymuştu. Bu medresede ders okutan şeyhülislâmlar, maaşlarından ayrı olarak, medrese vakfından da para alıyorlardı.²² Hatta şeyhülislâmlardan para vakfı kurup, vakfiyesine bu paranın muamele-i şer'iyeye ile işletilmesi şartını koyanına bile rastlanmaktadır. Mesela, Şeyhülislâm Sa'di Efendi (ö. 942/ 1538), 10.000 akçelik bir vakıf tahsis ederek, vakfiyesine bu paranın muamele-i şer'iyesinden elde edilen gelirinin, her gün iki kişinin ebeveynlerinin mezarları başında Kur'andan birer cüz okumaları karşılığında, bir hafızlar mektebinin (darul-kurra') şeyh ve talebelerine verilmesi şartını koymuştu.²³

Fatih Sultan Mehmet'in elde edilecek kârı ile yeniçeri ocaklarına verilecek etlerin zamanla hâsil olacak fiyat artışını karşılamak maksadıyla yirmi dört bin altın vakfettiği bilinmektedir.²⁴ Fatih'in bundan başka para vakıfları yaptığı, Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1565 tarihinde yazılan bir hükümden anlaşılmaktadır. Kanuni, İstanbul kasaplarına yardım parası olarak kendinden önce bu iş için yapılmış para vakıflarını da bir araya getirerek altı yüz doksan sekiz bin akçelik bir vakıf yapmıştır.²⁵ Netice olarak, verilen bilgilerden, Kemalpaşazade, Ebussuud ve Sa'di Efendiler gibi XVI. yüzyıl şeyhülislâmlarının para vakıfları konusundaki görüşlerinin müsbet olduğu risale, fetva ve bizzat para vakfı kurmalarından anlaşılmaktadır.

²¹ Şimşek, *a.g.m.*, s. 214.

²² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 205.

²³ Ömer Lütfi Barkan-Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul 1973, s. 32.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, Ankara 1988, s. 254.

²⁵ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *VD*, S: 9, 1971, s. 48.

1. Mevcut Vakfiye ve Arşiv Belgelerine Göre Trabzon Para Vakıfları

Para vakıflarının meşruiyet zeminini ifade etmek için verilen bilgilerden sonra incelediğimiz dönemde Trabzon'da tespit edilen para vakıflarının fonksiyonlarıyla ilgili bir değerlendirme yapılacaktır. Bu dönemde Trabzon'da 28 adet para vakfına rastlanmıştır. Bunların 4 adedinin aynı zamanda gayrimenkulleri de vardır. Para vakıfları içinde borçlanmaların genel olarak akçe ile yapıldığı görülmekle birlikte vakıfların nadiren de olsa flori ve kuruşla da borç verdikleri görülmektedir.

Tablo 1: Trabzon Para Vakıfları (1550-1650)

Vakıf Adı	Vakıf Adı
Ağacık Vakfı	Kâtin Sevvîd Mustafa Vakfı
Ayşe Hatun Vakfı	Kemaloğlu Vakfı
Behsan Hatun Vakfı	Mehmed Celebi Vakfı
Boztene Vakfı	Miralay Hamza Paşa Vakfı
Didar Hatun Vakfı	İskender Paşa Cami Mahallesi
Emine Hatun Vakfı	Pir Mehmet Vakfı
Erdoğdu Bey Vakfı	Rabia Hatun Vakfı
Galvanus (Faroz Mescidi) Vakfı	Sinan Paşa Vakfı
Hacı Hasan Vakfı	Sems Hatun Vakfı
Hacı Kasım Bey Vakfı	Veli Bey Vakfı
Hacı Nurullah Vakfı	Yahya Paşa Vakfı
Hatun Paşa Vakfı	Zağnos Cesmesi Vakfı
Hacı Ömer Vakfı	Zahide bt. Rüstem Vakfı
Hoca Ali Mescidi Vakfı	

2. Kuruluş ve İşleyişleri Bakımından Trabzon Para Vakıfları

Burada 1550-1650 tarihleri arasında Trabzon'da kurulan veya faal durumda olan para vakıflarının genel bir değerlendirilmesi yapılmaktadır. Söz konusu vakıflarla ilgili olarak tespit edilen ve ulaşılan belge ve bilgiler ışığında nasıl kurulup faaliyet gösterdikleri hususu araştırılmakta, işleyişleri değişik açılardan tahlil edilmektedir. Burada yapılan tahliller, tespit edilen bütün para vakıflarını içine almaktadır. Ancak, her vakfın kuruluş ve işleyişi ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşmak mümkün olmadığından hakkında yeterli bilgi bulunan vakıflar değerlendirilmektedir.

Para vakıflarının tahlili yapılırken öncelikle vakfın kurucusu ve kuruluşu ile ilgili hususlar ele alınmaktadır. Bu açıdan vakıfların kuruluş işlemleri tahlil edilerek, vakfın kurucusu, kuruluş şekli, sermayesi (asl-ı malı) ve kuruluş amacı incelenmektedir. Daha sonra vakfın işleyişi tahlil edilmekte; vakfedilen paranın işletilmesiyle ilgili şartlar, yapılan işlemlerin türleri, muamele oranları, borçlular, borca karşı alınan teminatlar, tahsilat işlemleri ile ilgili hususlar incelenmektedir.

Vakıf kurucuları ile ilgili olarak vakfiyelerde ve vasiyetnamelere ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Vakfiye ve vasiyetnamesi tespit edilemeyen vakıfların kurucuları hakkında ise daha az bilgi mevcuttur. Bu gibi vakıfların en azından kurucusunun ismini tespit etmek mümkün olmakta, ayrıca, ilgili

kayıtlarda zaman zaman ek bilgiler de yer almaktadır. Vakıf kurucularının ismiyle birlikte zikredilen birtakım sıfatlar da söz konusu kişinin sosyal statüsü ile ilgili ipuçları vermektedir.

Vakıfların kurucuları arasında bu dönemde toplumun her kesiminden insanlar bulunduğu gibi kadınların da azımsanmayacak derecede yer aldıkları görülmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalarda vakıf kurucuları arasında kadınların oranının % 30 olduğu tespit edilmiştir. Bu açıdan incelendiğinde Trabzon'da 28 vakfin kurucuları tasnife tabi tutulduğunda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 2: Vakıf Kurucularının Cinsiyet Açısından Dağılımı

Cinsiyet	Adet	Oran
Kadın	8	% 30
Erkek	18	% 62.5
Belirtilmeyen	2	% 7.5

Vakıflar içinde Behşan Hatun'un kurduğu vakıfta türbehân olarak yine bir kadını tayin ettiği görülmektedir.²⁶ Vakıf kurucularının sosyal statüleri ile ilgili olarak bir değerlendirme yapıldığında Osmanlı toplumunda batılı anlamda bir sosyal sınıflaşmanın olmadığı bilinmektedir. Ancak toplum daha çok fonksiyonel açıdan ele alınarak zümre esasına dayalı bir tasnife tabi tutulmaktadır. Bu tasnif ana hatlarıyla yönetenler (askerî) ve yönetilenler (reaya) şeklindedir.²⁷

Burada tespit edilen vakıf kurucuları, zikredilen tasnife göre bir inceleme tabi tutulmakla birlikte vakıf kurucularının hepsinin ait olduğu zümreyi belirlemek mümkün görünmemektedir. Mevcut vakıfların büyük bir çoğunluğuna ait vakfiyenin olmaması, kayıtlarda vakıf kurucularının bulunduğu zümreyi ifade edecek bilgilerin yokluğu ve hangi zümreye ait olduğunu çağrıştıracak bir unvanın olmayışı bu tasnifi güçleştirmektedir. Fakat yönetici zümresine mensup olan vakıf kurucularının genellikle bu statülerini belirten unvanlarla birlikte anılması en azından bu konuda daha net bilgilere ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda, hakkında kesin bilgiler bulunan ve paşa, beylerbeyi, bey, kethüda, dergâh-ı âli korucusu, dergâh-ı âli kâtibi, kâtip, çelebi gibi unvanlar taşıyan vakıf kurucusu sayısı dokuz adettir. Hakkında herhangi bir bilgi verilmeyen ve yönetici zümresine mensup herhangi bir unvanı da zikredilmeyen vakıf adedi ise on iki adettir. Bunlar içinde üç adet

²⁶ T.Ş.S., 1819, 7/3. Bu defter, orijinal kopyasında üç kez 1' den başlayarak numaralandırılmıştır ve üç kısım halindedir. 7/3 numaralı kayıt, bu defterde 146. pozdadır.

²⁷ Tasnife ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2005, s. 155-164; Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, s. 441-510; Bahaeddin Yediyıldız, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları*, S: 3, 1982, s. 143-164; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1995, s. 80.

kurucunun Hacı olduğu, bir adedinin de pir unvanıyla anıldığı görülmektedir. Yine bunlar içindeki yedi vakfın kurucusu kadındır. Kadınlardan Emine Hatun'un Mevlana Tacettin'in kızı olduğu ifade edilmektedir.²⁸ Yine kadınlardan Ayşe Hatun'un Hacı olduğu belirtilmektedir.²⁹ İki adet vakfın kurucusu belli değildir. Bu durumda vakıf kurucularının yarıya yakınının yönetici zümreye mensup olduğu söylenebilir.

Trabzon para vakıflarını, kuruluş şekilleri ve sermayeleri bakımından da bir değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür. Bizzat doğrudan vakıf kurucusu tarafından sağlığında vakfiyesi düzenlenerek vakıflar kurulduğu gibi bir vasiyetname ile ve vâkıfın vefatına bağlı olarak kurulduğu tespit edilen vakıflar da mevcuttur. Doğrudan kurulan vakıfların bir kısmında sadece nakit para vakfedilirken, bir kısmında ise parayla birlikte gayrimenkullerin de vakfedildiği görülmektedir. Trabzon para vakıfları değerlendirildiğinde 28 adet para vakfından 24 adedinin müstakil olarak para vakfından oluştuğu 4 adedinin ise hem para vakfı ve hem de gayrimenkul vakfı olarak kurulduğu ya da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Bir vasiyetname ya da vâkıfın vefatına bağlı olarak kurulduğu tespit edilen vakıf sayısı ise 3 adettir. Vasiyet yoluyla kurulan vakıflardan Rabia Hatun'un malının sülüsünü (üçte birini) vakfettiği görülmektedir.³⁰ Diğer iki vakıftan Zahide Hatun'un 3.000 akçe³¹ ve Emine Hatun'un da 2.000 akçe³² vakfettikleri görülmektedir.

Vakfın kurucusu tarafından vakfedilen nakit olsun gayrimenkul olsun her türlü malî varlık yani sermayesi asl-ı mal tabiriyle ifade edilmektedir. Özellikle vakfiyelerde asl-ı malın neler olduğu zikredilmektedir. Vakfiyelerden başka şer'îye sicillerindeki kayıtlardan da bazı vakıfların ne kadar sermayeye sahip olduklarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Vakıfların sermayesini ifade eden asl-ı malın her zaman tespiti mümkün olmamaktadır. Diğer taraftan hem gayrimenkul hem de nakit para vakfı olanların ne kadar sermayeye sahip olduklarını kestirmek mümkün değildir. Bu nedenle, burada asl-ı malı olarak nakit para vakfedilen miktarlar dikkate alınıp gayrimenkulleri dikkate alınmamıştır. Ne kadar sermayeye sahip olduğu hakkında kesin bilgi olmayan vakıfların borç verme miktarları dikkate alınarak bir değerlendirme yapılacaktır. Bu açıdan ele alındığında Trabzon para vakıfları içinde asl-ı malı kesin bir şekilde tespit edilen vakıf sayısı 16'dır.

Bu vakıflar içerisinde Yahya Paşa Vakfının Bafra'da 1.800 akçe, Kırşehir'de 1.800 akçe, Akhisar'da 25.000 akçe, Bozok'da 30.000 akçe ve Söğüt sancağındaki kervansaray için 300.000 akçe sermaye vakfettiği tespit edilmiştir. Sermayesi ve borç işlemleri dikkate alındığında Trabzon'daki en büyük para vakfının Yahya Paşa Vakfı olduğu anlaşılmaktadır.

²⁸ T.Ş.S., 1819, 11/2.

²⁹ T.Ş.S., 1817, 73/7.

³⁰ T.Ş.S., 1819, 30/4.

³¹ T.Ş.S., 1819, 28/1.

³² T.Ş.S., 1819, 11/2.

Tablo 3: Asl-ı Malı Kesin Olarak Tespit Edilen Trabzon Para Vakıfları

Vakıf Adı	Asl-ı Malı
Kemaloğlu Vakfı	1.000 akçe ³³
Behsan Hatun Vakfı	2.000 akçe ³⁴
Hacı Ömer Vakfı	2.000 akçe ³⁵
Didar Hatun Vakfı	2.000 akçe ³⁶
Avse Hatun Vakfı	2.200 akçe ³⁷
Emine Hatun Vakfı	3.000 akçe ³⁸
Rabia Hatun Vakfı	3.000 akçe ³⁹
Zahide Hatun Vakfı	3.000 akçe ⁴⁰
Pir Mehmed Vakfı	4.000 akçe ⁴¹
Mehmed Celebi Vakfı	8.000 akçe ⁴²
Hacı Korkmaz Vakfı	8.000 akçe ⁴³
Hacı Hasan Vakfı	25.000 akçe ⁴⁴
Hacı Nurullah Vakfı	27.000 akçe ⁴⁵
Sinan Paşa Vakfı	100.000 akçe ⁴⁶
Miralay Hamza Beş Vakfı	300.000 akçe ⁴⁷
Yahya Paşa Vakfı	359.600 akçe ⁴⁸

Asl-ı malı tespit edilemeyen vakıfların da borç verme işlemleri tahlil edilerek en azından aynı yıl içinde sahip oldukları işlem hacimlerinin en az ne kadar olduğu konusunda bir fikir edinilebilir. Bunlardan Ağacık Vakfının 1620’de bir seferde 3.000 akçe borç verdiği düşünülürse sermayesinin en az 3.000 akçe olması gerekmektedir.⁴⁹ Trabzon’daki büyük para vakıflarından biri olduğu anlaşılan Erdoğdu Bey Vakfının sermayesi tam olarak tespit edilememiştir. Ancak vakfın 1620’de 54.500 akçe,⁵⁰ 1627’de 31.000 akçe⁵¹ ve 1628’de 32.250 akçelik⁵² bir işlem hacmine sahip olduğu görülmektedir. Yine Faroz Mescidine bağlı olduğu düşünülen Galyanus Vakfının da tek seferde 4.000 akçe borç vermesi en azından 4.000 akçelik bir sermayeye sahip oldu-

³³ T.Ş.S., 1819, 28/4.

³⁴ T.Ş.S., 1819, 7/3.

³⁵ T.Ş.S., 1819, 19/2.

³⁶ T.Ş.S., 1819, 5/1.

³⁷ T.Ş.S., 1817, 73/7.

³⁸ T.Ş.S., 1819, 11/2.

³⁹ T.Ş.S., 1819, 30/4.

⁴⁰ T.Ş.S., 1819, 28/1.

⁴¹ T.Ş.S., 1819, 8/1.

⁴² T.Ş.S., 1819, 6/1.

⁴³ T.Ş.S., 1819, 13/1.

⁴⁴ T.Ş.S., 1819, 17/6.

⁴⁵ T.Ş.S., 1827, 30/2.

⁴⁶ T.Ş.S., 1826, 62/2.

⁴⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM..d), nr. 651, s. 132.

⁴⁸ VGM.d., nr. 651, s. 131.

⁴⁹ T.Ş.S., 1821, 12/11.

⁵⁰ T.Ş.S., 1821, 9/12, 9/14, 47/1, 132/2, 133/4, 133/5, 133/6,

⁵¹ T.Ş.S., 1826, 28/5, 30/6.

⁵² T.Ş.S., 1826, 48/5.

ğunu düşündürmektedir.⁵³ Sermayesi tespit edilemeyen vakıflardan biri de Hacı Kasım Vakfıdır. Bu vakfın hem gayrimenkul hem de nakit para vakfi olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bütün sermayesini tespit etmek mümkün değildir. Diğer taraftan vakfa ait kayıtlar incelendiğinde sadece 1562 tarihine ait borç verme işlemlerine rastlanmıştır. Daha sonraki döneme ait borç verme işlemlerine rastlanmaması ve gayrimenkullerine ait kayıtların olması vakfın gayrimenkul vakfi olarak varlığını sürdürdüğünü düşündürmektedir. Vakfın sadece 1562 yılına ait olan borç verme işlem hacmi 7.500 akçe ve 2 sikke flori'dir.⁵⁴ Bundan sonra herhangi bir nakit para işlemine kayıtlarda tesadüf edilmemiştir. Sermayesi tespit edilemeyen vakıflardan biri de Hatun Paşa Vakfıdır. Vakfın 1594 yılına ait 2.000 akçe ve 1601 yılına ait 37,5 kuruşluk⁵⁵ 2 adet borç verme kaydı vardır. En azından vakfın sermayesinin 2.000 akçe olması gerektiği anlaşılmaktadır. Hoca Ali Vakfının aynı zamanda gayrimenkulleri de olduğu için asl-ı malını tespit etmek mümkün değildir. Para vakfi işlemleri olarak da 1620'de 4.000 akçe borç işlemi olduğuna göre en azından 4.000 akçelik bir sermayesi olmalıdır. Kâtip Seyyid Mustafa Vakfı'nın da 1594'te 2 sikke florilik bir borç işlemine rastlanmıştır.⁵⁶ Asl-ı malı tespit edilemeyen Şems Hatun Vakfı'nın da 1631 yılında tek bir kayıta 6.000 akçe borç verdiği dikkate alındığında sermayesinin en az 6.000 akçe olduğu söylenebilir.⁵⁷ Veli Bey Vakfının da 1631 yılına ait tek bir kayıta 5.500 akçe borç verdiği görülmektedir.⁵⁸ Para vakıflarında temel ilke vakfın asl-ı malının muhafaza edilmesi, işletilmesinden gelecek gelirin çeşitli amaçlar için kullanılmasıdır. Bu bağlamda vakıfların sermayelerini korudukları ve zarara uğramamak için çeşitli tedbirler aldıkları dikkat çekmektedir.

Para vakıfları kuruluş amaçları bakımından tahlil edildiğinde çok geniş bir faaliyet alanının ortaya çıktığı görülmektedir. Genel bir ilke olarak şunu söylemek mümkündür: Para vakıfları vakıf müessesesinin bir parçası olarak başta dinî müesseseler olmak üzere eğitim ve sağlık müesseselerinin finansmanı ile her türlü bayındırlık faaliyetlerinin yürütülmesinde etkin bir rol üstlenmişlerdir. Ayrıca para vakıflarının birer sosyal güvenlik kurumu olarak da fonksiyon icra ettikleri söylenebilir.⁵⁹ Bunlara ilaveten para vakıflarının en ayırt edici özelliği birer kredi ve finansman kurumu olarak faaliyet göstermiş

⁵³ T.Ş.S., 1826, 47/2.

⁵⁴ 1 flori bu tarihte 60 akçeye tekabül etmektedir. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Akçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 2, İstanbul 1989, s. 227.

⁵⁵ Bu dönemde 1 guruş 80 akçeye tekabül etmektedir. Avrupa sikkelerinin akçe cinsinden kur değerleri için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul 2000, s. 152.

⁵⁶ Bu tarihte 1 flori 120 akçeye karşılık gelmektedir. Bkz. Sahillioğlu, *a.g.m.*, s. 227.

⁵⁷ T.Ş.S., 1827, 71/1, 71/2, 71/3.

⁵⁸ T.Ş.S., 1827, 71/7.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003, s. 10-28.

olmalaridir.⁶⁰ Bu açıdan da üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Trabzon'daki para vakıflarının tamamının kuruluş amacını tespit etmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte eldeki bilgilerden hareketle söz konusu vakıfların çok çeşitli faaliyetler gösterdikleri söylenebilir. Tespit edilebildiği kadarıyla bunları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

a-Vâkıfın Ruhu İçin Kur'an Okutma: Vakfiyelerde ya da ilgili kayıtlarda vakfın kurucusunun veya yakınlarının ruhu için vakfın gelirine göre Kur'an-ı Kerim'den belli bir sûre (genelde Yâsin-i şerif, Tebâreke), günde bir, iki günde bir, haftada ya da on beş günde bir cüz, yılda bir hatim okutulması istenmekte ve bunun için ödenecek miktar tayin edilmektedir. Bir sûre için takdir edilen ücret genelde günlük 1 akçedir. Vakfiyelerde ve ilgili kayıtlarda çoğu zaman kiraatın kim tarafından yapılacağı da tayin edilmektedir. Bunlar daha çok vâkıfın yakınlarından ehil olan bir kişi, bir caminin imam veya müezzini gibi kişiler olmaktadır. Behşan Hatun kurduğu vakfın gelirinden istifade etmek üzere Turmuş b. Mehmed'i mütevelliliğe tayin ettikten başka Hüma Hatun bt. Mehmed Çelebi'yi türbehân olarak tayin etmiş ve kendi ruhu için Tebâreke okumasını da istemiştir.⁶¹ Emine Hatun Vakfında da Kur'an kıraatı için günlük 1 akçe ücret tayin edilmiştir.⁶² Divan-ı Hümayun Kâtibi Mehmed Çelebi Vakfının parasının gelirinin Cami-i Atik imamına günde 5 vakit üç İhlâs-ı Şerif okuması için verildiği görülmektedir.⁶³

b-Din Görevlilerini Destekleme: Para vakıflarının amaçları arasında dinî hizmetlerin yerine getirilmesini sağlayan görevlilere belli miktarda ücret temini gibi hususlar ın da önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. İmam, hatip, müezzin ve diğer cami görevlilerine doğrudan ücret tayini ya da Kur'an okutulması, tevliyet ve nezaret gibi hizmetlerin yürütülmesi gibi dolaylı yollardan bir şekilde gelir temini sağlanmaktadır. Emine Hatun Vakfında Hatuniye Camisi imam ve hatibine günlük bir akçe (Kur'an kıraatı için),⁶⁴ Erdoğan Bey Vakfının mütevellisinin müezzini olduğu, Hacı Hasan Vakfı'nda senede iki kez toplanıp birer Aşr-ı Şerif okuyanlara imam ve hatiplerden hafızlara 250 akçe verilmesi,⁶⁵ Hacı Ömer Vakfı mütevelliliğine Hoca Halil Mescidi imamının tayin edilmesi,⁶⁶ Divan-ı Hümayun Kâtibi Mehmed Çelebi Vakfının vakfettiği paranın gelirinin Cami-i Atik imamına her gün beş vakit üç İhlâs-ı Şerif okuması için verilmesi,⁶⁷ Hacı Korkmaz Vakfının parasının gelirinden

⁶⁰ Tabakoğlu, *a.g.e.*, s. 231; Murat Çizakça, *İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul 1999, s. 116; Pamuk, *a.g.e.*, s. 84-91.

⁶¹ *T.Ş.S.*, 1819, 7/3.

⁶² *T.Ş.S.*, 1819, 11/2.

⁶³ *T.Ş.S.*, 1819, 6/1.

⁶⁴ *T.Ş.S.*, 1819, 11/2.

⁶⁵ *T.Ş.S.*, 1841, 4/8.

⁶⁶ *T.Ş.S.*, 1819, 19/1.

⁶⁷ *T.Ş.S.*, 1819, 6/1.

Cami-i Atik'te Yâsin-i Şerif okuyan imama günlük 1 akçe,⁶⁸ Rabia Hatun Vakfı akçesinin gelirinden Hatuniye Camisi imam ve hatibine günlük 1 akçe,⁶⁹ verilmesi istenmiştir.

Burada, elimizde vakfiyesi olan ve Trabzon'daki en büyük para vakfı olduğu tespit edilen Yahya Paşa Vakfının bu konuda üstlendiği hizmetlere ayrıca değinmekte yarar vardır. Yahya Paşa Vakfının Bafra'da olan 1.800 akçesinden hâsıl olacak gelirinin yaşadığı sürece burada cami imamı (hangi cami imamı olduğu belirtilmemiştir) olan Şeyh Ahmed'e verilmesi ve bir cüz En'am okuması, Kırşehir'de olan 1.800 akçenin gelirinin Şeyh Şems'e verilmesi istenmiştir. Ayrıca Bozok'ta olan caminin imam ve hatibine günlük 6 akçe, müezzinine günlük 2 akçe, Teşne'deki cami imam ve hatibine günlük 2 akçe, Karahisar-i Şarkî cami imam, hatibi ve muallimi için günlük 10 akçe, Akhisar'daki cami imam ve hatibine günlük 2 akçe, müezzinine günlük 1 akçe ücret tayin edilmiştir.⁷⁰

Emine Hatun Vakfında vakfedilen paranın gelirinden günlük 1 akçenin Hatuniye Camisi imam ve hatibi İshak Efendi'ye vâkıf, ailesi ve civar kabirdeki Müslümanların ruhu için Yâsin-i Şerif okuması için verildiği ifade edilmiştir.⁷¹ Hacı Hasan Vakfında da yılda iki kere toplanıp birer Aşr-ı Şerif okuyan hafızlara 250 akçe verilmesi şart edilmiştir.⁷²

c-Dinî ve Toplumsal Müesseselerin Desteklemesi: Bu çeşit faaliyetlerin başında cami, mescit, imâret, kervansaray ve çeşme gibi müesseselerin genel ihtiyaçları, bakım ve tamiri gelmektedir. Bazı vakıfların gayrimenkullerinin yanında para vakfı olarak da faaliyet icra etmesi, o vakıfların, sahip olduğu akarların tamir edilmesi için oluşturuldukları görülmektedir. Yine özellikle bazı mahallelerde yapılan çeşmeler için para vakıfları kurulduğu ve elde edilen gelirlerin çeşmenin ve suyollarının tamirine harcadığı görülmektedir. Hacı Timur Çeşmesi Vakfı⁷³ ve Zağnos Çeşmesi Vakfının⁷⁴ bu amaca hizmet etmek maksadıyla kuruldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Yahya Paşa'nın Bozok'ta vakfettiği 30.000 akçenin gelirinden burada bulunan kervansaraya harcanmasının istendiği görülmektedir.⁷⁵ Yine Yahya Paşa Vakfının Bozok'taki caminin hasır ve mumu için günlük 1'er akçe, Teşne'deki caminin mum ve hasır için de günlük 1'er akçe verdiği tespit edilmiştir.⁷⁶

d-Eğitim Faaliyetlerinin Desteklenmesi: Eğitim amacıyla kurulmuş çeşitli müesseselerin ihtiyaçlarının karşılanması, görevlilerine ücret tayini,

⁶⁸ T.Ş.S., 1819, 13/1.

⁶⁹ T.Ş.S., 1819, 30/4.

⁷⁰ VGM.d., nr. 651, s. 131.

⁷¹ T.Ş.S., 1819, 11/2.

⁷² T.Ş.S., 1819, 17/6.

⁷³ T.Ş.S., 1819, 29/1.

⁷⁴ T.Ş.S., 1819, 5/6., 5/7.

⁷⁵ VGM.d., nr. 651, s. 131.

⁷⁶ VGM.d., nr. 651, s. 131.

binalarının bakım ve tamiri amacıyla da vakıflar kurulduğu ya da vakfın parasından aktarıldığı görülmektedir. Miralay Hamza Bey Vakfında vakfedilen 300.000 akçenin gelirinden Trabzon'da Kapan Meydanında yaptırdığı medresenin müderrisine günlük 15 akçe ve 5 öğrencisine günlük 1'er akçe, kendi ruhu için cüz okuyup iki haftada hatim etmeleri için bir muallime günlük 2 akçe,⁷⁷ Yahya Paşa Vakfı'nın da Kara Hisar-ı Şarkî'de muallime günlük 1 akçe verdiği görülmektedir.⁷⁸ İskender Paşa Cami Mahallesi Muallimhanesi için de 20.000 akçe vakfedildiği belirtilmektedir.⁷⁹

e-İktisadî Faaliyetler: Bu açıdan ele alındığında kuruluşu gerçekleştirilen herhangi bir para vakfının iki yönlü bir faaliyet gösterdiği görülmektedir. Birincisi vakfedilen paranın borç olarak verilmesi ve bu yolla bir rıbh (gelir) sağlanmasıdır. Kayıtlarda bolca mevcut olan bu borç hüccetleri, kadı huzurunda tescil edilmesi neticesinde ortaya çıkmış belgelerdir. Bu açıdan para vakıfları birer kredi kurumu niteliği kazanmaktadır. Elde edilen gelirin vakfiyede belirtilen kuruluş amacına yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesi için harcanması ise para vakıflarının diğer faaliyetlerini teşkil etmektedir. Bu şekilde değerlendirildiğinde para vakıfları muhtelif hizmetlerin finansmanını sağlayan bir kurum niteliğini kazanmaktadır.

Para vakıflarının gerçekleştirecekleri faaliyetlerle ilgili vakfiyelerde ayrıntılı bilgi verilmektedir. Ancak hem Trabzon para vakıflarıyla ilgili elimizde çok az sayıda vakfiye olması, hem de bu açıdan vakfın işleyişi ile ilgili yeterli bilginin olmaması ayrıntılı değerlendirmeler yapılmasını güçleştirmektedir. İncelenen vakıfların ancak bir kısmı için bu değerlendirmeleri yapmak mümkündür. Dolayısıyla daha çok para vakıflarının birer kredi müessesesi olarak yaptıkları işlemler değerlendirilecektir.

Para vakıfları, birer kredi müessesesi olarak incelenirken öncelikli olarak vakfedilen paranın işletilmesiyle ilgili vakfiyelerde ve diğer belgelerde ileri sürülen şartlar değerlendirilmelidir. Belli bir amaca yönelik olarak az veya çok bir miktar parasını vakfetmiş olan vâkıflar, bu paranın işletilmesiyle ilgili hususları da ayrıntılı olarak belirlemişlerdir. Vakfiyelerde ve ilgili belgelerde vakfın yöneticilerinin tespiti, vakfedilen paranın işletilmesi, rehin veya kefilin nasıl olacağı hususlarında zaman zaman ayrıntılı şartlar sıralanmıştır. Her vakfın büyüklüğüne ve yaptığı faaliyetlere göre değişen sayıda görevliyi istihdam ettiği bilinmektedir. Ancak para vakıflarındaki görevli sayısı gayrimenkul vakıflardaki kadar fazla değildir. Çoğu zaman vakfın idarî kadrosu mütevelliden ibaret olmakta, nezaret ise kadıya veya vakıftan yararlanmasında öngörülen kişilere tevdi edilmektedir. Özellikle para vakıflarında dikkat çeken bir husus, vakıf kuruluşunda başka bir vakfın ya da müessesenin (cami, medrese, muallimhane, kervansaray vb.) görevlisine gelir temin edecek şekilde

⁷⁷ *VGM.d., nr. 651, s. 132.*

⁷⁸ *VGM.d., nr. 651, s. 131.*

⁷⁹ *T.Ş.S., 1819, 2/2.*

yapılan düzenlemelerdir. Daha çok cüz kıraati şartına bağlı olarak yapılan bu tür düzenlemelerle başka bir vakfın görevlisi bir ücrete ya da ek bir gelire kavuşturulmaktadır. Vakfın kuruluş amacı olarak imam, müezzin, hatip gibi daha çok dini hizmetleri yürüten kişilere doğrudan ya da cüz okunmasına bağlı olarak bir gelir sağlandığı görülmektedir. Cüz kıraati için genelde günlük bir veya iki akçe gibi ücretler belirlenmektedir. Para vakıflarındaki görevlilerin başında müteveli gelmektedir. Doğrudan vakfın idare ve işleyişinde sorumlu olan kişidir. Aksine bir şart bulunmadığı takdirde vakıf parasının işletilmesi de genellikle mütevellinin sorumluluğundadır. Bu nedenle vakfiyelerde ve ilgili kayıtlarda mütevellinin kim olacağı, nasıl tayin edileceği ve hangi vasıfları taşıması gerektiği gibi hususlara yer verilmektedir.

Para vakıflarından borç olarak verilen paranın geri dönüşünün sağlanması için gerekli bazı tedbirlerin alındığı da görülmektedir. Bu amaçla herhangi bir vakıftan borç alacak kişilerin taşımaları gereken şartlarla ilgili bilgilere de rastlanmaktadır. Trabzon para vakıflarına ait vakfiyelerin çoğunun elimizde olmaması ve ilgili kayıtlarda çok fazla bilgi olamamakla birlikte genelde malî açıdan aldığı parayı geri ödeme kudreti olması en başta gelen şartlardandır. Yine borç mukabilinde alınan rehin ve gösterilen kefil bunu sağlamaya yönelik tedbirlerdendir. Miralay Hamza Bey Vakfında vakfedilen paranın mal sahibi kimselere verilmesi şart edilmiştir. Vakıflardaki ilgili kayıtlara bakıldığında teminat konusundaki en yaygın uygulama borç verilen para için kefil gösterilmesidir. Asıl borçlunun borcunu ödemediği veya ödeyemediği durumlarda, vakıf para, ribhıyla beraber kefilinden talep edilmektedir. Borçlunun kendi ailesinden kişileri ya da diğer bazı kişileri kefil gösterdikleri görülmektedir. Yahya Paşa Vakfından 200 akçe borç alan Eyüp b. Hasan'ın kefil olarak hanımı Fatma'yı gösterdiği anlaşılmaktadır.⁸⁰ Erdoğdu Bey Vakfı'ndan 12,5 guruş borç alan Hafız Molla Ali'nin oğlu Mustafa'yı kefil olarak gösterdiği görülmektedir.⁸¹ Hatun Paşa Vakfından 2.000 akçe borç alan Mustafa b. İbrahim'in de oğlunu kefil olarak gösterdiği ifade edilmektedir.⁸² Sinan Paşa Vakfı ile ilgili kayıtlarda da Müezzin Molla Sadi'nin damadı Mehmed Halife'yi kefil göstererek 1.800 akçe aldığı ifade edilmektedir.⁸³ Bazı durumlarda borç alacak kişilerin birbirlerine kefil olarak borçlandıkları da görülmektedir. Erdoğdu Bey Vakfıyla ilgili kayıtlarda Zağnos Kapıcısı Mehmed b. Abdullah ve Çıkıkçı Osman'ın birbirlerine kefil olarak 1.000'er akçe borç aldıkları tespit edilmiştir.⁸⁴ Yine Hacı Nurullah Vakfıyla ilgili kayıtlarda Sibifko v. Keraku ile Tudos v. Berşukve birbirlerine kefil olarak 1.500 ve 500 akçe vakıftan borç almışlardır.⁸⁵ Sinan Paşa Vakfı kayıtlarında

⁸⁰ T.Ş.S., 1824, 8/7.

⁸¹ T.Ş.S., 1826, 34/3.

⁸² T.Ş.S., 1819, 14/2.

⁸³ T.Ş.S., 1827, 69/9.

⁸⁴ T.Ş.S., 1821, 133/4.

⁸⁵ T.Ş.S., 1821, 3/4.

Derviş Çelebi'nin kardeşi Molla Piri ile birbirlerine kefil olarak 2.000'er akçe borç aldıkları görülmüştür.⁸⁶ Yahya Paşa Vakfı kayıtlarında Yomra'ya bağlı Uz köyünden Save v. Bedro 1.075 akçe, Tozoro v. Yani 1.075 akçe borçlarına karşılık aynı köyden Ahmed b. Abdullah, Yinak b. Liyu Bedro ve Yani v. Simyon'un mallarıyla kefil oldukları ifade edilmektedir.⁸⁷ Şems Hatun Vakfı'ndan borç alan İskender Paşa Camisi imamı İbrahim Çelebi ile Müezzini Mustafa Çelebi'nin birbirlerine kefil olarak 500'er akçe borç aldıkları görülmektedir.⁸⁸

Vakıfların verdikleri borçlara karşı zaman zaman borcun ödenmemesi durumunda kefiliden tahsilat yaptıkları anlaşılmaktadır. Yahya Paşa Vakfından 1.000 akçe borç alan Sadarak v. Turdok'un borcunu ödememesi üzerine vakfin alacağını borca kefil olan Asvazara v. Asvar'dan tahsil ettiği görülmektedir.⁸⁹

Borç işlemlerinde uygulanan diğer bir teminat usulü de rehindir. Bu durumda vakıftan borç verilen akçe karşılığında borçlunun bunu karşılayacak değerde bir malı -ki bu genelde bir gayrimenkul olmaktadır- rehin olarak vakfa verilmektedir. Vade geldiğinde borcun ödenmemesi durumunda rehin olarak verilen mal satılarak alacağın tahsili yoluna gidilmektedir. Rehinle ilgili kayıtlarda rehne konu olan malın yine borçlu tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Vade sonunda borcun ödenmemesi durumunda rehlin satışında herhangi bir problemin çıkmaması için mal sahibinden bu konuda da yetki alınmaktadır. Kadı huzurunda tescil edilen bu işlemlerde borçlunun rehin olarak verdiği malının satılmasına izin verdiği veya belli bir şahsı vekil tayin ettiğini belirten ifadeler yer almaktadır. “*bey' bi'l-vefa bey' li'l-istiğlâl*” işlemlerine konu olan gayrimenkullerin de rehin hükmünde olduğu kabul edilmektedir.⁹⁰ Dolayısıyla teminat açısından düşünüldüğünde bu işlemlerde de rehin işlemine benzer uygulamalar söz konusudur. Trabzon para vakıflarında bu tür işlemlere ait örnekler mevcuttur. Yahya Paşa Vakfından muamele-i şer'îye ile 1.300 akçe borç alan İmâret Mahallesi'nden Sarı Kasab'ın aynı mahallede oturduğu evi rehin gösterdiği ifade edilmektedir.⁹¹ Erdoğan Bey Vakfından 6.000 akçe borç alan Molla Davud'un Tekfur Çayırı Mahallesi'ndeki evini rehin gösterdiği belirtilmektedir.⁹² Bu konuda ilginç bir kayıta Erdoğan Vakfından 27.000 akçe borç alan Hasan Efendi'nin vefat etmesi üzerine borcunun 17.000 akçesi için bahçesinin borca karşılık verildiği, kalan 10.000 akçe için de 90 gün

⁸⁶ T.Ş.S., 1827, 70/5.

⁸⁷ T.Ş.S., 1815, 74/1.

⁸⁸ T.Ş.S., 1827, 71/1.

⁸⁹ T.Ş.S., 1819, 19/6.

⁹⁰ Mecelle'nin “*ukudda i'tibar makaasid ve maâniyedir, elfaz ve mebanîye değildir*” şeklindeki üçüncü maddesinde örnek olarak bey' bi'l-vefa zikredilmekte ve “*binâen-alâ-zâlik (bey' bi'l-vefa)da rehlin hükmü cereyan eder.*” denilmektedir. Bkz. Mecelle, Madde: 3. Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, Ankara 1973, s. 158.

⁹¹ T.Ş.S., 1822, 28/4.

⁹² T.Ş.S., 1821, 9/12.

mühlet verildiği anlaşılmaktadır.⁹³ Yine Erdoğdu Vakfından 4.000 akçe borç alan Karakaş Mirza adlı Ermeninin Meydan-ı Şarkî’de olan evini rehin verdiği görülmektedir.⁹⁴ Miralay Hamza Vakfından İmâret Mahallesi’ndeki evini, bir odasını ve ahırını rehin vererek bir miktar akçe borç alan Hacı Baba’nın oğlu Osman, borcunu ödemedi vefat edince, kardeşi Ali Efendi’nin vakfa borcu ödeyerek rehni kaldırdığı anlaşılmaktadır. Ali Efendi’nin borcu kendi parasından ödeyerek rehin olan yerleri kendi uhdesine aldığı görülmektedir.⁹⁵ Sinan Paşa Vakfının kayıtlarında da borca karşılık rehin verme işlemlerine rastlanmıştır. Yenicuma Mahallesi’nden Mehmed Çelebi’nin aldığı 3.500 akçeye karşılık aynı mahalledeki evini rehin gösterdiği görülmektedir.⁹⁶ Yine Molla Sadi’nin 1.800 akçelik borcuna karşılık Tekfur Çayırı’ndaki bahçesini rehin olarak gösterdiği anlaşılmaktadır.⁹⁷ Yahya Paşa Vakfında 1 yıl vade ve muamele-i şer’iye ile 100 akçe borç alan Topçu Abdullah b. Kasım, Orta Hisar’da Kule Hamamı yanında yılda 80 akçe kirali evini bey’ bi’l-vefa ile vakfa sattığını beyan etmiştir. Vade dolunca da vakfa borcunu ödeyemezse Ramazan b. Abdullah’ın kendisinin vekili olduğunu belirterek evini bütün emlağıyla satarak borcunu ödeyeceğini ifade ettiği görülmektedir.⁹⁸

Vakfa rehin olarak verilen mallarla ilgili ilginç bir kayda Sinan Paşa Vakfı’nda rastlanmıştır. Vakıftan 45 guruş borç alan Murad Beşe’nin borcuna karşılık 40 vukiyye bakır verdiği görülmektedir.⁹⁹

Teminat hususunda vakıfların hem kefil hem de rehin talep ettikleri bazı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Sinan Paşa Vakfı’ndan 1800 akçe borç alan Müezzîn Molla Sadi’nin damadı Mehmed Halife’yi kefil gösterdiği gibi Tekfur Çayırı Mahallesi’ndeki bahçesini de rehin verdiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

Trabzon para vakıflarıyla ilgili yapılan değerlendirmelerde üzerinde durulan hususlardan biri de borçluların sosyal statüsü ve meslekî durumudur. İncelenen vakıflarla ilgili gerek vakfiyesi olanlarda, gerekse diğer ilgili kayıtlarda borç alan kişilerle ilgili herhangi bir sınırlamaya rastlanmamıştır. Borçlular arasında toplumun her kesiminden kişiler olduğu gibi dinî anlamda da bir ayırım söz konusu değildir. Vakfiyelerde böyle bir şart olmadığı gibi incelenen işlemlerde açıkça görüleceği gibi Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yer almaktadır. Uygulamada aralarında herhangi bir ayırımın olmadığı görülmektedir. Müslümanlara göre çok yoğun olmamakla birlikte gayrimüslimlerin de vakıflardan borç aldıkları ilgili kayıtlarda mevcuttur. Diğer taraftan, vakıflardan borç alacak kişilerin cinsiyeti açısından da mevcut vakfi-

⁹³ T.Ş.S., 1826, 30/6.

⁹⁴ T.Ş.S., 1826, 31/8.

⁹⁵ T.Ş.S., 1819, 14/3.

⁹⁶ T.Ş.S., 1827, 69/8.

⁹⁷ T.Ş.S., 1827, 69/9.

⁹⁸ T.Ş.S., 1815, 91/1.

⁹⁹ T.Ş.S., 1827, 70/17.

¹⁰⁰ T.Ş.S., 1827, 69/9.

yelerde ve vasiyetnamelerde herhangi bir sınırlamaya ait kayda rastlanmamıştır. Ancak bu dönem itibariyle Trabzon'da kadınların vakıflardan borç alma işlemlerine rastlanmamıştır. Kadın vakıf kurucuları, mütevellî ve kefilere rastlanırken vakıftan borç alan kadınlara rastlanmaması ile ilgili bir değerlendirme yapmak güç görünmektedir.

Para vakıflarından borç alan kişilerin arasında hangi zümre mensuplarının hangi oranlarda bulunduğu dair bir değerlendirme yapmak eldeki bilgilerin yetersizliğinden dolayı pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü ilgili kayıtlarda bütün borçluların meslekî ve sosyal durumunu belirten yeterli bilgi verilmemektedir. Genelde kimlik tespiti amacıyla borçlu ve kefilin ismi zikredilmekte, ayrıca adres tespiti yapmak amacıyla da ikâmet ettikleri mahalle veya köyün ismi kaydedilmektedir. Bunun dışında borçlunun mensup olduğu meslek ya da zümreyi tespit etme imkânı verecek malumatın ise nadiren kaydedildiği görülmektedir.

Bu şekilde az da olsa kaydedilen lakap, sıfat veya meslekî bilgilerden hareketle borçluların kimlikleri konusunda bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Borç işlemlerinde ismi geçen kişiler arasında, gerek reayadan gerekse askerî kesimden olmak üzere toplumun her kesiminden insanlar bulunmaktadır. Aynı şekilde, söz konusu dönemde yaygın olan değişik mesleklerden kişiler de zikredilmektedir.

Yine bu vakıflardan borç alan kişiler arasında hemen hemen toplumun her kesiminden insan bulunduğu görülmektedir. Bu durum yapılan işlemlerin sadece belli bir kesime mahsus olmadığını, yaygın bir toplumsal kesimi hedef aldığını göstermektedir. Borçlanan kişiler içinde zanaat sahibi olanlar ile herhangi bir üretime yönelik faaliyet göstermeyen, hizmet sektörü diyebileceğimiz kesimden insanların ve yönetici kesimin başta geldiği, ziraatla uğraşanların sayısının nispeten az olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan borçlanan kişiler arasında herhangi bir sıfatı veya meslekî durumunu ifade eden bir unvanı olmayanların hangi zümreden olduğunu tespit etmek güçtür. Para vakıflarından borç alan kişiler için ifade edilen sıfatlar ve lakaplar, kadı, mütevellî, çavuş, çelebi, kapıcı, molla, mevlana, efendi, hafız, hacı, tımar erbabı, muhırbaşı, beşe, bey, câbi, kiler kâtibi, ağa, korucu, beşlü cemaatinden, Dersaadet kethüdası, imam, hatip, müezzin ve topçu'dur. Bunlardan başka borçlular içinde abacı, çıkıkçı, yorgancı, debbağ, dellal, kalburcu, börekçi, gazaz, eskici ve kasap gibi isimleriyle birlikte mesleklerinin de zikredildiği kişilere rastlanmıştır.

Para vakıflarıyla ilgili değerlendirmeye tabi tutulan bir husus da vakfedilen paranın işletilme usûlüdür. Mevcut vakfiyelerde ve ilgili kayıtlarda yapılacak muamelelerin sadece şer'î usulle olması, muamele-i şer'îye, murâbâha, istirbah ve istiğlal olunması gibi ifadelere rastlanmıştır. Bu kavramlardan bir veya bir kaçının aynı anda zikredildiği de görülmektedir. istiğlâl, istirbah ve murâbâha terimleri paranın gelir getirecek şekilde işletilmesini ifade etmektedir. Muâmele veya muâmele-i şer'îye ise yapılacak işlemin adıdır.

Tablo 4: Paranın İşletilmesiyle İlgili Yer Alan İfadeler ve Muamele Oranları

Vakfın Adı	Muâmele-i Şer'iyye	İstîğâl	İstirbâh	Murâbaha	Belirsiz	Muâmele Oranları
Ağacık	x					% 14
Ayşe Hatun			x			% 10
Behşan Hatun	x					% 15
Boztepe					x	belirsiz
Didar Hatun					x	belirsiz
Emine Hatun		x	x			% 15
Erdoğdu Bey	x					% 15
Galvanus					x	belirsiz
Hacı Hasan	x					% 15
Hacı Nurullah					x	belirsiz
Hatun Paşa	x					% 15
Hacı Ömer	x		x			% 15
Kasım Bey	x					% 10
Derviş Ali	x					% 20
Kâtip Seyyid					x	belirsiz
Kemaloğlu					x	belirsiz
Mehmed Çelebi	x		x			% 15
Miralay Hamza	x			x		% 10
Hacı Korkmaz	x					% 15
İskender Paşa cami		x	x			% 15
Pir Mehmed	x					% 15
Rabia Hatun		x	x			% 15
Sinan Paşa					x	belirsiz
Şems Hatun					x	belirsiz
Veli Bey					x	belirsiz
Yahya Paşa	x					% 15
Zağnos Çeşmesi	x					% 15
Zahide bt. Rüstem					x	belirsiz

Para vakıflarının işletilmesinde uygulanması istenen muâmele oranlarının genellikle vakfiyelerde tayin edildiği görülmektedir. Vakfiyesi olmayan vakıflarda da ilgili kayıtlarda muâmele oranları ifade edilmektedir. İlgili kayıtlarda muâmele oranlarının zikredilmediği durumlarda ise para işlemlerinden doğan hasılatlardan muâmele oranları anlaşılmaktadır. Trabzon para vakıflarında muâmele oranlarının % 10 ile %20 arasında değiştiği görülmektedir. Tabloda da görüldüğü gibi 3 adet vakfın % 10 (Ayşe Hatun, Hacı Kasım Bey ve Miralay Hamza Bey), 1 adet vakfın % 14 (Ağacık), 13 adet vakfın (Behşan Hatun, Emine Hatun, Erdoğdu Bey, Hacı Hasan, Hatun Paşa, Hacı Ömer, Mehmed Çelebi, Hacı Korkmaz, İskender Paşa Mahallesi Muallimhanesi, Pir Mehmed, Rabia Hatun, Yahya Paşa, Zağnos Çeşmesi), bir adet vakfın da % 20 (Derviş Ali) muâmele ile borç verdiği görülmektedir. Trabzon

para vakıflarında en çok zikredilen muâmele oranı (% 15) ona on bir buçuk'tur. 10 adet vakfın ise muâmele oranları ilgili kayıtlarda tespit edilememiştir.

Sonuç

Osmanlıda vakıf hukuku ile ilgili yapılan teorik tartışmalarda menkul malların vakıf olup olamayacağı konusu ayrıntılı bir şekilde ele alındığı gibi, ayrı bir kategori oluşturan paranın vakfedilmesiyle ilgili ihtilafın (maslahat gereği) olumlu bir şekilde sonuçlanmasından sonra para vakıfları, vakıf sistemi içinde, önemli bir yer işgal eder hale gelmiştir. Para vakıfları vasıtasıyla, gayrimenkul varlıkların yanında menkul değerlerin de vakfedilmesi mümkün olabilmış; bu yolla vakıf sistemine dâhil olan fonlarda önemli artışlar kaydedilerek nispeten küçük sayılabilecek birikimler de vakıf sistemine eklenmiştir. Öte yandan, vakfedilen paraların çeşitli şekillerde işletilmesiyle de kredi piyasasına arz edilen nakit miktarında önemli artışlar gerçekleşmiş, tefeciliğe karşı yasal bir alternatif oluşturulmuş ve muamele oranlarına getirilen düzenlemelerle de kredi piyasalarında nispeten istikrarlı bir işleyişin gerçekleştirilmesi yönünde katkı sağlanmıştır. Bunlara ilaveten para vakıflarının kendine has birtakım fonksiyonlar da icra ettiği görülmektedir. Bunlardan birincisi şahısların nakit ve kredi ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Para vakıfları vasıtasıyla kredi işlemleri bir anlamda kurumsallaşmış, kredi arzı artmış ve kişilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanması için kurumsal bir altyapı oluşturulmuştur. Para vakıfları bu fonksiyonları ile piyasada yüksek faiz oranları ile yapılan ribâhorluk işlemlerine de bir alternatif olarak karşımıza çıkmakta, kredi maliyetlerinin belirlenmesinde ve bu alanda piyasa istikrarının sağlanmasında önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Nitekim tefeciler tarafından uygulanan %40, %50 gibi yüksek faiz oranlarına karşılık para vakıflarının yaptığı işlemlerde muamele oranları %10 ile %20 arasında değişmektedir. Para vakıflarının ikinci fonksiyonu hayır yapmak isteyen ancak yeterli malî gücü olmayan, ya da malî gücü yeterli olmakla birlikte vakıf olmaya elverişli gayrimenkul bulamayan kişilerin de hayır yapmalarına imkân tanınmasıdır. Bu şekilde vakıf sisteminin daha da genişlediğini söyleyebiliriz. Para vakıfları, Osmanlı toplumunun sosyal ve iktisadî hayatındaki gelişmelere paralel olarak zaman içerisinde farklı uygulama alanları bulmuş, buna bağlı olarak fonksiyonlarında da bir artış meydana gelmiştir. Gayrimenkul vakıflarına göre daha esnek ve değişken bir yapı arz eden para vakıfları başlangıçtaki faaliyet ve hizmet alanlarına yenilerini ekleyerek Osmanlı cemiyetinde önemli bir dayanışma ve sosyal güvenlik müessesesi olma özelliği kazanmıştır.

Para vakıflarıyla ilgili sermayesi tespit edilenlerle birlikte borç verme işlemleri dikkate alındığında askerî zümreye mensup olanların ağır bastığını söylemek mümkündür. Kesin olarak askerî zümreye mensup olanların kurdukları para vakfı sayısının 9 olduğu görülmektedir. Bunların dışında kalan para vakıflarında borç verme işlemlerinin oldukça kısıtlı sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Trabzon'da para vakıflarının çeşitli fonksiyonlar icra ettiklerini

söylemek mümkündür. Bunlar içinde en yaygın olanlardan biri vâkıfın ölümünden sonra kendi ve ailesinin ruhu için Kur'an-ı Kerim okunmasıdır. Bu amaçla birçok vâkıfın kurdukları vakıfların gelirinden bir ücretle duacılar görevlendirdikleri görülmektedir. Trabzon'daki para vakıflarının önemli fonksiyonlarından biri de şehirdeki bazı dinî hizmetlerin yerine getirilmesi ve bu müesseselerin birtakım ihtiyaçlarının temini hususundadır. Genelde imam, hatip, müezzin ve diğer cami görevlilerine ücret tayini, vakıf mütevelliliği veya nâzırlığının tevcihi ile belirli oranda bir gelir sağlandığı gibi, cami ve mescidlerin aydınlatılması, temizliği ve diğer ihtiyaçları için de vâkıflarca gelir tahsis edildiği görülmektedir. Yine Trabzon vakıflarında eğitim faaliyetleri içinde medrese ve muallimhane gibi müesseselerde görev yapan kişilere vakfedilen paranın gelirinden ücretler tahsis edilmesi de para vakıflarının Trabzon'daki fonksiyonlarından birisidir.

Para vakıflarının bayındırlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde de bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemlerde halkın en önemli ihtiyaçlarından biri olan su ihtiyacının karşılanması amacıyla 2 adet çeşme için para vakfı oluşturulduğu tespit edilmiştir. Trabzon para vakıflarının en önemli fonksiyonlarından birinin ihtiyaç sahiplerine kredi sağlama olduğunu söylemek mümkündür. Belli bir sermaye ile kurulan bu vakıfların Trabzon halkından müslim ya da gayrimüslim, askerî ya da reaya her kesimden insanın borç alma işlemlerine rastlanmıştır. Bu konuda Müslümanlarla gayrimüslimler arasında herhangi bir ayırım olmadığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan vakıftan borç alan müslim ve gayrimüslimlerin birbirlerinin borcuna kefil oldukları anlaşılmaktadır. Öncelikli olarak kendisini -yani ana sermayesini- korumayı amaçlayan vakfın, verdiği paranın geri dönüşünü güvencelemek için çeşitli tedbirler aldığı görülmektedir. Borç için kefil veya rehin ya da her ikisini talep etmek en yaygın tedbirler olarak görülmektedir. Trabzon'da para vakıflarının % 10 ila 20 arasında ribh ile borç verdikleri tespit edilmiştir. Vakfiyesi olanlarda bu oranlar açık bir şekilde ifade edilirken Şer'îye Sicilleri'ndeki kayıtlarda da borcun hangi oranda ribh ile verileceği genelde ifade edilmektedir. Trabzon'da bu dönemde 13 adet vakfın %15, 3 adet vakfın % 10, 1 adet vakfın % 14 ve 1 adet vakfın da % 20 ribh ile borç verdiği görülmektedir. 10 adet vakfın borç işlemlerinde muâmele oranlarıyla ilgili bilgi verilmemiştir. Trabzon para vakıflarında en çok muâmele oranı olarak % 15'in tercih edildiği anlaşılmaktadır. Trabzon para vakıfları içinde Yahya Paşa Vakfı, Sinan Paşa Vakfı, Miralay Hamza Bey Vakfı ve Erdoğan Vakfı'nın birçok borç işlemine rastlanması dolayısıyla şehrin iktisadî hayatında önemli rol oynadıklarını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Trabzon Şer'îye Sicilleri (T.Ş.S.)

Defter no: 1815, 1817, 1819, 1821, 1822, 1824, 1826, 1827

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM)

Defter No: 651.

Kitap ve Makaleler

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul 1996.

BARKAN, Ömer Lütfi; Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul 1973.

Çağatay, Neşet "Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları ve Bankacılık", *Vakıflar Dergisi*, S: 9, 1971, ss. 39-56.

ÇİZAKÇA, Murat, *İslâm Dünyasında ve Batıda İş Ortaklıkları Tarihi*, İstanbul 1999.

DEMİR, Abdullah, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi*, İstanbul 2006.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994,

KURT, İsmail, *Nazariyat ve Tatbikatta Para Vakıfları*, İstanbul 1994.

MANDAVİLLE, John E., "Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması", *Türkiye Günlüğü*, (Çev. Fethi Gedikli), S: 5, Ankara 1998, ss. 129-144.

ÖZCAN, Tahsin, "İbn-i Kemal'in Para Vakıfları Risalesi", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S: 4, İstanbul 2000, ss. 31-41.

_____, "Para Vakıflarıyla İlgili Önemli Bir Belge", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, C: 3/2, Temmuz-Aralık 1988, ss. 107-112.

_____, "Sofyalı Bali Efendi'nin Para Vakıflarıyla İlgili Mektupları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, S: 3, İstanbul 1999, ss. 125-155.

_____, *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara 2003.

ÖZTÜRK, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, Ankara 1973.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, İstanbul 2000.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Akçe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDVİA) C: 2, İstanbul 1989, ss. 224-227.

ŞİBİL, Bayram, "Vakfın Mali Bünyesi ve Kaynakları", *II. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1985.

ŞİMŞEK, Mehmet, "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerine Münakaşalar", *Ankara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi (AÜİKD)*, S: 27, Ankara 1985, ss. 207-220.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 2005.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadî Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, S: 18, ss. 5-41.

_____, "Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri", *Osmanlı Araştırmaları*, S: 3, 1982, ss. 143-164.